

ORVOSETIKAI BIZOTTSÁGOK ÉS ORVOSETIKAI KÓDEXEK

A társadalmi munkamegosztás már az emberiség fejlődésének viszonylag korai korszakaiban szükségszerűen kialakított olyan munkatevékenységet végző csoportokat, amelyeknek - feladataik elvégzéséhez - külön, a többi emberi magatartástól eltérő szabályozására volt szüksége. Elsősorban azokon a tevékenységi területeken vált szükségessé ez a "külön" szabályozás, amelyeken sajátos belső védelemre volt szüksége a csoportoknak. Olyan speciális munkatevékenységet végző csoportoknál alakultak ki eleinte külön - a többi ember magatartásához képest többletet jelentő - szabályozás, amelyeknél ez "lege artis" volt, vagyis, amely nélkül a csoport nem lett volna képes működni. A belső szabályozás tehát kifelé irányult, a tevékenységet igénybevevők megnyugtatótát szolgáltatta, de tagjai felé címeztek. A belső szabályozás az igénybevevők számára garanciákat volt hivatva biztosítani. Ez a belső-védekezés tehát olyan munkacsoportokban alakult ki, amelyek nem rendelkeztek megfelelő gazdasági vagy politikai hatalommal, fennmaradásuk külső erők engedélyeitől, hatalmi helyzetben lévők befogadói mechanizmusaitól, jóindulatától függött, illetőleg amelyek a vevőkből, szolgáltatókat igénybevevőktől stb. éltek. Működésükhöz létkérdés volt, hogy miként vélekednek róluk ezek a külső hatalmak.

Az első szakmák (hivatások), amelyek önmaguknak külön magatartási szabályokat írtak elő, a vallási szertartásokkal és a gyógyítással függtek össze. A papi rendek belső szabályai már a pollisz társadalmokban kialakultak. (Ekkor még a papi rendek nagyon sokféle tevékenységet egyetemlegesen végeztek, és ezért szinte valamennyi "szakma" szabályait ezek a csoportok foglalták össze.)

Már az ókorban, de különösen a klasszikus középkorban megalakultak az egyes szakmák mestereit tömörítő céhek, amelyek már jól körülhatárolható és pontos szabályokat írtak elő tagjaik számára. Ebben benne voltak a foglalkozás szabályai is, amelyeknek megsértése szankciókat vont maga után (tehát áttételesen ezek is erkölcsi szabályok voltak) továbbá a hivatás speciális - a szolgáltatást igénybe vevőkkel szemben követendő viselkedést előíró - normák (pl. mikor kell kérni a díjazást, mennyit szabad a szolgáltatásért felszámolni, a kliensnek, páciensnek, ügyfélnek stb. milyen titkait kell megőrizni stb.) és a céhek tagjai számára - a magánéletben követendő - erkölcsi szabályok. A céhek ugyanis minden vonatkozásban védtek jó hírnevet, hiszen ez számukra a fennmaradás alapja volt.

A céhek, rendek (pl. orvosi hivatást űzők) legtöbbször "felavatáskor" esküt is tettek és a rend tagjai rendkívül gondosan ügyeltek arra, hogy tagjaik ezeket a szabályokat betartsák-e. Már a középkorban a céhek tagjaiból "bíróságokat" állítottak fel (tagjai többször a legtekintélyesebb mesterek voltak), amelyek a szabályok megsértői ellen határozottan fel-

léptek és ultima rációként tagjaik sorából kizárták a vétkeket. Ez a "körülbástyázottság" a céhek számára nagy érték volt. Ha megfelelően védtek ügyfeleiket, azzal megfelelően védték önmagukat: jövedelmük biztos volt és külön - felszámítható - értéket jelentett, ha valaki nem általában egy mesterembert, hanem a céhet vette igénybe.¹

Amit eddig elmondtam a céhek (rendek, karok, kasztok) belső erkölcsi szabályozásáról, az is mutatja, hogy ezeknek a nagyon is gyakorlati előírásoknak, normáknak egyáltalán nem voltak elméleti, még kevésbé filozófiai alapjai. Az ókor és a középkor, de főleg a reneszánsz (késői reneszánsz) korában az etikai tudományos irodalom nagyon gazdag volt, ám ezek a céhszabályok mit sem tudtak ezekről az elméletekről, így azokat figyelembe sem vették (vehették). Kant ugyan az etikát "gyakorlati filozófiának" nevezte (a "Gyakorlati ész kritikája"), de mindez annyira nem volt "gyakorlati", hogy befolyással lett volna a szakmai etikákra. (Még az ún. hippokratészi eskü sem vette figyelembe kora etikai elméleteit, sőt ezen eskü minden bizonnyal nem is Hippokratésztől származott, hanem i.u. II. és III. század, így az őskeresztények - tudományosnak éppen nem nevezhető - elvei tükröződnek benne.)

A szakmai etikák tehát már kialakulásukkor sem koruk elméleti bázisán keletkeztek és fejlődtek, hanem kizárólag a szakma mesterpereinek praktikus, gyakorlati elképzelései alapján.

A szakmák erkölcsi előírásai tehát elsősorban belső szabályozás eredményei voltak, de ez a "nagyközönsséggel" érintkező (azokból élő) rendeknél, céheknél nem vált öncélúvá, a "felek" számára elfogadhatatlanná, igazságtalanná, egyoldalúvá, minthogy állandó próbája volt a céh igénybevételének mértéke. Ha nem felelt meg a csoport a közönség várakozásának, igénybe vehettek más csoportokhoz tartozó szolgáltatókat is (kontárokat, sarlatánokat), akik nagy számban álltak rendelkezésükre.

Nem így állt a helyzet azoknál a foglalkozási csoportoknál, amelyek nem voltak a "nagyközönsséggel" gazdasági kapcsolatban, létfenntartásukról más szervek, intézmények, személyek gondoskodtak. Ilyenek voltak elsősorban a hadseregek tisztikarai, más fegyveres testületek (csendbiztosok kara) stb. Ezeknek a csoportoknak a léte, elismertsége nem függött a lakosság értékítéletétől. Ezek a testületek is létesítettek azonban belső erkölcsi szabályokat ellenőrző "becsületbíróságokat" stb. E "bíróságoknak" azonban már egészen más volt az alapállása, minthogy nem volt primér érdekük a lakosság-szimpatíájának megnyerése. Ezek a tisztii csoportok - főleg békeidőben - minthogy különösebb elfoglaltságuk nem volt, mulatozással, "úri passziókkal" töltötték idejüket, közben sok nehézséget, jogtalanságot okozva a lakosságnak. A szaporodó panaszok hatására ezek az egyenruhás testületek is kialakították "bíróágaikat", amelyeknek már semmi más "gondja" nem volt, mint a "mundér becsületének védelme". A kizárólag belső szabályozás tehát már nagyon régen kettős erkölcsöt eredményezett. Azt a kérdést, hogy a csoporton kívüliek érdekét is védi-e, vagy csak önmagát, mindig az döntötte el, hogy az adott csoport milyen hatalmi helyzetben volt: mennyire függött léte,

jövedelme, megélhetése a lakosságtól, a "nagyközönségtől", illetve mennyire volt azoktól független, sőt esetenként milyen mértékben volt a lakosság fölé rendelve (mennyire függött az egyszerű polgár élete, biztonsága a csoporttól).

A szakmák, hivatások kizárólag belső szabályozása tehát mindig magában hordozta az erkölcsi szabályozás önellentmondását: egyrészt a nagyon magas erkölcsiséget és egészen szigorú követelményrendszer betartását és betartatását, másrészt a csoport önkényeskedését, igazságtalan döntéseinek lehetőségét, az önbíráskodás minden átkát. Hogy melyik aspektus uralkodott el a rendi bíráskodás terén, az mindig attól függött, hogy a csoport biztonsága, megélhetése mennyiben függött "ügyfeleitől", illetve mennyire volt a szervezet hatalmi helyzetben és a nép nekik kiszolgáltatott.

A középkori magyar bíróságok (földesúri, oktáviális vagy nádori bíráskodás) mindig - értelemszerűen - hatalmi helyzetben voltak a polgárokkal szemben és ezért belső szabályokat ("hálapénzt" szabadott elfogadni a peres felektől stb.) a királyok kénytelenek voltak törvényekkel letörni (amennyire egyáltalán képesek voltak erre).²

A polgárosodó Magyarországon a céhek, rendek, kasztok, karok stb. "rendi szervezetei" helyébe szövetségek, egyesületek, majd részben kamarák alakultak. Ezt a folyamatot legjobban az orvosi rend történetében figyelhetjük meg. A magyar orvosi kar - hosszú huzavona után - 1897-ben alapította meg az Országos Orvosszövetséget. Ez a szervezet szinte az egész magyar orvosi kart magába foglalta (a többi egylet, egyesület csak alárendelt szerepet játszott). Az Országos Orvosszövetség az egész magyar orvosi kar nevében lépett fel: rendkívül szigorú szabályokat állított fel tagjai számára. Erkölcsi kódexeket alkotott, amelyek előírták a honorárium elfogadásától kezdve az orvosi titoktartáson keresztül a magánpraxis reklámozásának szabályáig mindazt a magatartást, amit az orvosnak be kellett tartani.³ Később - rendkívül éles gazdasági, majd politikai harc eredményeként - 1936-ban megalakult az Orvosi Kamara, amely már minden praktizáló orvost tömörített és az egész orvosi kar erkölcsi szabályozását kezében tartotta. Hasonló folyamat zajlott le az ügyvédi karban, a színészeknél, az újságíróknál, a kereskedők körében stb. és bizonyos eltérésekkel más polgári társadalmakban (korábban, mint hazánkban) elsősorban a nyugati fejlett kapitalista államokban.

Az ilyen szakmai egyesületeknek, szövetségeknek, kamaráknak stb. sajátos a viszonya a fejlett jogállamok kodifikált jogrendszeréhez. Az természetes, hogy azokban az államokban, ahol a jog törvényekkel, rendeletekkel kodifikált, a szakmai erkölcsi előírások nem állhatnak ellentétben a hatályos joggal, csak annak keretei között mozoghatnak. Azokon a szakmai területeken volt nagyobb jelentősége, amelyeken a jogi szabályozás nem teljeskörű (ahol tehát részben azok hiányát is pótolja). Ahol viszont a jogi szabályozás széles körben szabályozza a szakma magatartási szabályait, ott csak többlet-kötelezettséget írhat elő (pl. az orvosoknál a szakmai etikai kódex előírta, hogy ingyen rendelésen - holott a jogszabályok

megengedték - tilos perselyezni). Az angolszász jogterületeken viszont, ahol a jogi szabályozás még a polgári jogállamban sem teljeskörű, hanem jelentős (hahár egyre csökkenő) szerepe van a precedensjognak, a szakmai kódexek a konkrét eseteket elbíráló ítélkezésre is hatással vannak: az egyes ítéleteknél a bíróságok figyelembe veszik a szakmai etikai kódexek előírásait.

Hazánkban az utóbbi évtizedekben szinte gomba módra szaporodnak a szakmai etikai kódexek és "divattá" vált a szakmák sajátos belső etikájával való foglalkozás. Így pl. a nyolcvanas években készült el az ügyvédi etikai kódex, az újságírók erkölcsi kódexe, a pszichológus etikai kódex, a reklámkódex, az Építőművészek Szövetségének etikai kódexe, a programozó matematikusok kódexe és néhány vállalati etikai kódex (pl. az Égszi dolgozóinak kódexe). Érdekes, hogy nem készült kereskedelmi etikai kódex és több mint tíz év után sem orvosetikai kódex. Nagyon intenzíven foglalkoznak a szakemberek (kódex kiadása nélkül is) a bírói ítélkezés etikájával, a rendőretikával, a pedagógus-etikával, a környezetvédők etikai szabályaival, a közlekedési etikával stb.

Amit az előzőekben általánosságban elmondottam az etikai kódexekről, mindazok a hazánkban kiadott és kiadás alatt álló etikai kódexekre, előírásokra szinte teljes egészében vonatkoznak. Így pl. ezeknek a kódexeknek szinte semmi közük nincs a ma már aránylag fejlettenek mondható etika tudományos eredményeihez. Ezeket a szakmai kódexeket kizárólag szakma képviselői készítik (pl. az orvosetikai kódexet csak orvosok stb.). Ennek az az eredménye, hogy ezek a kódexek tudományosan (az etika tudományának szempontjából) teljesen szakszerűtlenek és ennek következtében a szakmának sem felelnek meg. Az általános etikát ma már Magyarországon viszonylag megfelelő szinten művelik, kiváló specialistái vannak és szép számmal készülnek az etika korszerű felfogásának megfelelő tudományos művek. A kétféle etika (az általános etika és a szakmai etikák) két - egymás melletti - párhuzamos vágányon futnak, a találkozás legkisebb reménye nélkül. Az általános etika képviselői ezeket a szakmai etikai kódexeket nem tekintik etikai munkáknak, sőt az általános etika művelőinek többsége azon a véleményen van, hogy szaketika nem is létezik. A szakmai etikai munkák készítői viszont azt állítják, hogy őket az elmélet nem érdekli, ők a szakemberek és csakis ők tudják, hogy miként kell a szakmájukon belül a szabályokat megalkotni. Ezért a kétféle "terület" képviselői között szinte még párbeszéd sincs: egymás munkásságáról gyakorlatilag nem is vesznek tudomást.

Véleményem szerint mindkét fél hibás premisszákból indul ki, és ezért hibás eredményre jut: az általános etika művelői nem veszik tudomásul, hogy ezeket a szakmai erkölcsi szabályrendszereket a gyakorlati élet hívta életre, ezek a szakmák működésének feltétlenül szükséges szabályai. Olyan szakterületeken jönnek létre ezek a magatartási szabályrendszerek, amelyek speciális - csak azon a területen létrejövő, vagy csak ott lényeges, exponált, kiemelkedő - szabályokat tartalmaznak, amelyekre az etika általános elvei és az erkölcs ál-

általános normái alapján nem lehet válaszolni. Az erkölcsöt nem lehet dedukcióval kiterjeszteni olyan társadalmi viszonyokra, amelyek jelentősen eltérnek az általánostól.

A szaktetikák képviselői abból a védhetetlen pozícióból vitatkoznak, amely szerint ők a szakemberek, tehát laikusok az ő "rendjük" szabályait nem írhatják elő számukra. A valóság az, hogy az egyes szakmák specialistái (pl. az orvosok) egy interdiszciplináris területen csak félig szakemberek, félig viszont laikusok. Az etika tudományának szakembere az erkölcsi szabályok kodifikálásának specialistája, akit egy etikai kódex megalkotása során semmiképpen sem lehet mellőzni. Nyilvánvaló, hogy az általános etika elveinek figyelmen kívül hagyása ezeket az etikai kódékeket teljesen szakszerűtlenné teszi. Ennek következtében ezek a kódexek a szakmának sem felelnek meg. A kizárólag a szakma képviselőiből álló kódexkészítők annak a követelménynek sem tudnak többnyire megfelelni, hogy a szakterületükre vonatkozó jogszabályokat pontosan ismerjék és ezért gyakran a jogszabályokkal ellentétes erkölcsi normákat fogalmaznak meg.

A legnagyobb hibája azonban ezeknek a szakmai etikai kódexeknek a szakmai egyoldalúság. A középkorban és az újkor hajnalán keletkezett céhkódexek még a legmészebbmenokig figyelembe vették ügyfeleik, pácienseik, klienseik érdekét, mert ez sine qua non feltétele volt működésüknek. A mai szakmák azonban lényegében monopol helyzetben vannak, a sarlatánokkal, laikusokkal, szakmán kívüliekkel stb. már régen leszámoltak. A szakemberek összességét tömörítik szervezeteik. A lakosság kénytelen ezeket a szakmai tömörítéseket igénybe venni, hiszen nincs másik szervezet, amelynek képviselőit megbízhatnák (nincs pl. másik orvosi vagy ügyvédi kar stb.). Ezek a szakmák mindig kétalanys rendszerben működnek. A szakmai kódexekben viszont az "ellenérdekű fél" érdekei nincsenek képviselve. A legtöbb szakmai kódex legnagyobb hibája ezért a paternalizmus: a szakma az ügyfél felett gyámlik és úgy állítja be ténykedését, mintha ez az ő jószándékukon múlna, néha úgy, hogy irtalmat gyakorolnak, amikor feladatukat ellátják.

Mindez akkor válik még világosabbá és markánsná, amikor az etikai kódex alapján a szakma által létesített és kizárólag saját szakembereikből álló etikai bizottság bírálja el egy-egy norma ellen vétő képviselőjüket.⁴ Ma már nemigen működik a szakmák belső önszabályozóinak az a törvényszerűsége, amelynek folytán a kar, a rend tagjai inkább önmagukat ítélik el, hogy megtisztítsák soraikat az "ellenérdekű fél" iniciatívái alapján, hogy ez visszaesetve a szakma érdekeit legyen hivatva előmozdítani. Beléptek azok a mechanizmusok a szakmai rendek érékvilágába (elsősorban monopolhelyzetüket kihasználva), amelyeket az előbbiekben a "mundér becsületének védelme"-ként írtunk le.

Elkerülhetetlen, hogy az általános etika művelői és a szaktetikák képviselői közös, interdiszciplináris tevékenységet végezzenek és a szakmai etikai kódexek elkészítésében szerephez jussanak az általános etika művelői és az "ellenérdekű fél" képviselőiben a közvélemény. A legfontosabb etikai kódexet a nagyközönség elé kellene bocsátani nyilvános vitára.

További vitás kérdés, hogy a szakmai etikák hogyan viszonyulnak a szakterület jogi normáihoz? Nem lehet kétséges, hogy a jogszabályok mindig erkölcsi tartalmat hordoznak. Az más kérdés, hogy nem minden csoport érdekviszonyaival egyeznek meg azok a tartalmak, amelyeket kifejeznek, ezért a társadalomban több olyan réteg él, amelynek erkölcsi meggyőződésével nem egyeznek meg a hatályban lévő jogi normák. Az erkölcs minden társadalomban szükségszerűen heterogén, ám a jogrendszer homogén (legalábbis szándéka szerint és ha két jogszabály között ellentmondás van, akkor ez csak hibás jogi kodifikáció eredménye lehet). Az egyes szakterületek erkölcsi rendszerének külső szabályozása a jogi rendezés. A kettőnek jogállamban egységben kell lennie. A szakmai etikai kódexben nem lehet jottányi jogellenesség sem. A szakmai etikák művelőinek feladata viszont a jogi kodifikáció de lege ferenda javaslatokkal való segítése. Ilyen formán a szakmai etikával való tudományos foglalkozás magába foglalja a terület jogszabályainak állandó vizsgálatát és elemzését. A szakmaetikával foglalkozó szakemberek veszik észre legelőször azt, hogy egy jogszabály már idejét múlt, megvalósíthatatlan, illetve a szakterületen joghézag van.

A fejlett újraélesztési technika folytán például meg kell gondolni, hogy nem lenne-e szükség eutanázia-törvényre, minthogy végstádiumban lévő betegek egy része gyakorlatilag korlátlan ideig életben tartható.

A szakmai etikák egyik legfontosabb feladata a jogi rendezés elősegítése, a jogalkalmazás kidolgozása.

Az etika tudományának új - egyre gyarapodó, de még önmagát is kereső - területe a szakmai etikák rendszere, amelynek meg kell találni a közös alapot az általános etikával, a joggal és elsősorban azzal a társadalommal, amelyet szolgál. Közmegegyezésre kell jutnia azokkal az állampolgárokkal, akikért léteznek.

Hazánkban több mint tíz éve kísérleteznek orvosetikai kódex összeállításával. (Az első próbálkozások 1976-ban történtek az ún. orvosetikai akcióprogrammal kapcsolatban.) A sikertelenség legfőbb okát abban látom, hogy minden elméleti alap és a leglényegesebb elvek tisztázása nélkül - az ilyen kódexek készítésében - laikusok fogtak hozzá. Még az sem nyert tisztázást mind a mai napig, hogy milyen grémium fogja kiadni és a kódexnek milyen szerepe lesz az orvosok magatartásának elbírálásánál. Pedig hazánkban voltak formailag jól megcsiszolt és szakmailag hibátlan orvosetikai kódexek. A legutolsó ilyen az 1939. októberében kiadott "Orvosi gyakorlatra vonatkozó szabályzat" volt, amelyet az Országos Orvosi Kamara készített. Ez a 124 pontból álló szabályzat magában foglalt minden olyan fontos normát, amelyet az orvosoknak ismernie kellett ahhoz, hogy praktizálhassanak. Az egész az akkor hatályos jogra épült (ez természetes), de nem követte a jogrendszer struktúráját. A maga - az orvosok számára gyakorlatilag fontos - belső logikájával építette fel mondanivalóját. Ahol jogszabály rendelkezéseit építette be a kódexbe, ott hivatkozott (a szöveg végén zárójelben)

arra a jogszabályra, amelyet idézett, ahol viszont ilyen hivatkozás nem volt, ott az olvasó tudta, hogy ez az Országos Orvosi Kamara belső etikai szabálya, ami szintén kötelező az orvosi gyakorlatban. Így a szabályozás nem került ellentétbe a joggal, a laikusok számára is jól kezelhető volt és az orvosoknak nem kellett máshol keresgélni a szabályozást: ez a kódex minden lényeges szabályt tartalmazott.

Javaslom, hogy ezt a megoldást vegye át az orvoskar, ha kódexet kíván készíteni (természetesen nem tartalmában, hanem formájában).

JEGYZETEK

- 1 Egy Kassán a XVI. században kiadott borbély-sebész céhlevél előírata: "... ha valamely mester vidékre sebhez kihívatik, egy forint az kimenetele, ha pedig a céhet kívánják kimenni, négy forint". (Magyari - Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. kötet. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931. 1145. adat).
- 2 Lásd erről részletesebben Ádám György: Az orvosi hálapénz Magyarországon. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 215-221. old.
- 3 Lásd: Országos Orvosszövetség Rendtartása 1900. Majd később ennek a rendtartásnak részletesebb (módosított) szövege: "Az orvosi gyakorlat szabályai". Kiadja a Budapesti Orvosszövetség és a Richter Gedeon Vegyészati Gyárt R.T. 1935.
- 4 Az orvosok etikai mulasztásait kizárólag orvosokból álló etikai bizottságok bírálják el. Ezek az ún. orvosetikai bizottságok 1958-ban alakultak, és azóta is kizárólag orvos lehet tagja, sem jogász nem működhet benne közre, sem a páciensek képviselői nem lehetnek tagjai a bizottságnak, de még jelen sem lehetnek az üléseken.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az Ügyvédi hivatás magatartási szabályai (Ügyvédi etikai szabályzat) Országos Ügyvédi Tanács. Budapest, 1986.
- Pszichológusok szakmai etikai kódexe. Jóváhagyta a Magyar Pszichológiai Társaság küldött-kögyűlése, 1984. október 15-én. Felelős kiadó: Magyar Pszichológiai Társaság.
- Az újságírói magatartás szabályai (etikai kódex). Hatályba lépett 1985. június 2-án. Magyar Sajtó (A Magyar Újságírók Országos Szövetségének folyóirata) XXVI. évfolyam, 1985. szeptember. 7-9. old.
- A Magyar Építőművészek Szövetsége etikai és szakmai kódexe (tervezet). 1986.
- Magyar Orvosetikai Kódex (tervezet). Készíti: Egészségügyi Minisztérium, Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete, Magyar Orvostudományi Társaságok és Egyesületek Szövetsége.
- Ádám György: Az orvosi hálapénz Magyarországon. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

- Ádám György: Az etika és a szaktetikák. In: A filozófia időszerű kérdései. Oktatási Minisztérium, 23, 1976. 248-254. old.
- Kardos Lea: A kereskedelmi és vendéglátóipari dolgozók etikája. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985.
- Törő Károly: Az orvosi jogviszony. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1985.
- Orvosi etika (szöveggyűjtemény). SOTE háziynyomda, 1984.
- Az orvosi gyakorlatra vonatkozó szabályzat és az orvosi díjazás legkisebb mértékére vonatkozó szabályzat. Az Országos Orvosi Kamara Hivatalos Kiadványa. Budapest, 1939.
- Az orvosi gyakorlat szabályai. Kiadja a Budapesti Orvosok Szövetsége a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár R.T. támogatásával, 1935.